

Kamp mot den enspråkiga samhällsvetenskapens armod

Det amerikanska forskningsprojektet Social Science Translation Project, lett av Michael Henry Heim och Andrzej W. Tymowski, har grundligt definierat vad en beställare av översättningar av samhällsvetenskapliga texter ska tänka på. Deras instruktioner finns tillgängliga på många språk och kan gratis laddas ned från internet.

Med andra ord bad författaren Annika Ruth Persson, med stor erfarenhet av samhällsvetenskaplig översättning, att presentera och kommentera dessa Guidelines.

I den lilla skriften *Guidelines for the Translation of Social Science Texts* (13 sidor brödtext och 9 korta appendix) får läsaren precis vad rubriken anger: praktiska råd och konkreta riktlinjer för översättningar av samhällsvetenskapliga texter. Samtidigt är denna sakliga och rustika lilla skrift en pamflett med två stridsrop: Utgivare – beställ fler översättningar av samhällsvetenskapliga verk från fler språk! och Samhällsvetenskapare – skriv mer på ditt eget språk!

Det är alltså inte främst till översättaren som dessa riktlinjer för översättningar riktas. Snarare är det till potentiella men motvilliga beställare som huvudförfattarna Michael Henry Heim och Andrzej W. Tymowski vänder sig och säger: jo, det går att hitta, eller skapa, en översättare, så här gör du; jo, det går att redigera en översättning från ett språk du inte kan, så här gör du; jo, det går att finansiera översättningar, så här gör du.

Varför fler samhällsvetenskapliga översättningar behövs förklarar författarna inledningsvis med två exempel på skevhet: efter regimskiftena i många östeuropeiska länder och Sovjets omvandling till Ryssland uppstod ett sug efter översättningar av "västsidans" samhällsvetenskapliga litteratur, men i den motsatta riktningen syntes inget sådant sug; på liknande sätt har många "västerländska" samhällsvetenskapliga verk översatts och diskuterats bland intellektuella i Kina, medan författarna noterar att den "västerländska sidan" inte ens när det gäller utvecklingen i Kina bemödar sig om att översätta kinesiska samhällsvetenskapliga artiklar och böcker i någon större utsträckning.

Jag har satt "västerländsk" och "västsidan" (båda "Western" i *Guidelines*) inom citations-tecken; inom detta "västerländska" ryms ju många små språk, och det är inte säkert att den kinesiska hungern efter att översätta till exempel svenskspråkiga samhällsdiskussioner har varit mer glupande än den omvända aptiten. I denna upptakt till Heims och Tymowskis pamflett kan man tro att de inte tänkt på det. Av den fortsatta rådgivningen framgår dock att de tänkt mycket på det, och att deras ärende inte alls gäller "det västerländska" gentemot "det österländska" (eller "väst" mot "öst" eller "nord" mot "syd", eller ...); deras oro gäller att samhällsvetenskaperna

hotar att bli enspråkiga. Engelskspråkiga. Verk som skrivits på engelska översätts till många andra språk. Verk som skrivits på andra språk översätts sällan till engelska, det gemensamma språket. Den som vill göra sig internationellt gällande måste skriva på engelska, även om det inte är ens eget språk. Vad som skrivs på azerbadjanska eller svenska om författningar, dansens betydelse för samhällsutvecklingen eller rättsväsendets relation till politiken blir irrelevant utanför det egna språkrummet. Det som skrivs om samma saker på engelska har åtminstone en chans att fångas upp i ett vidare samtal.

Visst, detta är inga nyheter. Det lustiga är att *Guidelines for the Translation of Social Science Texts* behandlar det som ett lösbart problem. Ett mycket oroande problem, men Heim och Tymowski närmar sig det utan högtravande retorik, utan storslagna maktanalyser, utan statistik och teorier. De skriver 13 sidor praktiska råd för hur fler goda samhällsvetenskapliga översättningar kan bli verklighet.

Deras oro får genom dessa 13 sidor (och 9 appendix) klarare konturer. Jag ska senare återkomma till deras tankar om språk och perspektiv, deras oro för att enspråkighet leder till ensidighet. Men innan dess ska jag titta närmare på varför deras fält, "social science texts", behöver egna översättningsråd och vad det är för praktiska råd vi får.

Någon skarpare avgränsning av fältet "social science texts" är förstås i det här sammanhanget inte intressant. Författarna anger några lösa ramar för vilka slags texter riktlinjerna är utformade för: först och främst de akademiska discipliner som brukar räknas till samhällsvetenskaperna, liksom många som hör till humaniora; några av deras exempel är sociologi, ekonomi, historia, kommunikation, genusstudier, psykologi, filosofi, juridik, antropologi, statsvetenskap, litteraturkritik. Men de tänker sig att riktlinjerna också kan användas vid översättning av texter från offentliga organ och NGO:er, ambitiösare journalistik och dylikt.

Vad som är speciellt med att översätta texter inom detta fluffiga fält låter författarna framträda

i jämförelse med två andra lika löst skissade fält, naturvetenskapliga respektive litterära texter.

De för översättaren viktigaste skillnaderna mellan naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga finner Heim och Tymowski i dels terminologin, dels allmängiltigheten. Där de naturvetenskapliga termerna ofta har en klart fastställd motsvarighet som inte försätter översättaren i några val och kval, kan de samhällsvetenskapliga texternas termer, eller ”begrepp”, som författarna kallar dem, ställa till problem: det finns ofta ingen etablerad översättning av dessa ”begrepp”, ingen som är den rätta, eller den enda rätta. Och medan de naturvetenskapliga teorierna och termerna kan göra anspråk på tämligen stor allmängiltighet, kan det vara svårt att flytta en samhällsvetenskaplig teori från en kontext till en annan.

Från litterära texter skiljer sig den samhällsvetenskapliga texten för översättaren genom stilens och uttryckets betydelse, menar Heim och Tymowski: vad stil och uttryck betyder för textens innebörd och för huruvida texten är intressant.

Även här dyker de besvärliga ”begreppen” upp; till skillnad från den litterära författaren ingår den samhällsvetenskapliga skribenten i ett samtal som förs genom ”begrepp”, vilka är gemensamma, eller gemensamt omstridda, inom vissa grupper forskare eller vilka det nu är som ingår i samtalet. Problemet som Heim och Tymowski ser med dessa ”begrepp” är att de kan se ut som tekniska termer, men fungera som kulturspecifik och lokal jargong.

Den samhällsvetenskapliga översättarens delikata uppgift blir här att finna, eller uppfinna, en motsvarande kulturspecifik och lokal jargong som ser ut som tekniska termer.

Den förläggare eller skriftserieredaktör som blivit övertygad om att ett verk förtjänar att översättas kan ändå vara tveksam. Det är här *Guidelines* vill göra en insats. Inte genom aggressiv övertalning, utan genom att vänligt lotsa den tveksamma utgivaren framåt.

Finansieringen är förstås den stora stötstenen i många fall; författarna ger några allmänna förslag om hur den kan undanröjas.

Därnäst är själva översättningen den tveksamma förläggarens stora problem. Vem ska översätta? Och vem ska redigera? Valet av översättare ägnas stort utrymme. *Guidelines* pläderar inte bara för *fler* samhällsvetenskapliga översättningar, de som görs måste också bli *bättre*. Och första steget mot bättre översättningar är att träffa bättre val av översättare. Den tveksamma förläggaren lotsas här varsamt genom mycket grundläggande frågor, som antyder att den tilltänkta förläggaren kanske helt saknar erfarenhet av översättningsutgivning och inte nödvändigtvis sitter på ett stort förlag där någon annan har den erfarenhet förläggaren själv saknar.

Valet av översättare får konsekvenser. Ibland långsiktiga.

Detta är ett fullt rimligt antagande. Många av de översättningar som ger nya, friska impulser till samtal om samhälle, historia, filosofi, etc. blir utgivna på små förlag där förläggaren lär sig genom att göra.

I riktlinjerna för valet finns inget oväntat: idealöversättaren för dessa ”social science texts” är tvåspråkig och professionellt bevandrad i såväl översättning som ämnet i fråga. En sällsynt fågel. Bland mer vanligt förekommande översättarfåglar måste förläggaren bestämma sig: Är det språkfärdigheter, översättningskunnande eller ämneskunskaper som ska väga tyngst? Inget entydigt svar ges, men diskussionen genomsyras av konkreta erfarenheter. Om ingen kandidat verkar självklart lämpad rekommenderas provöversättning, även från rutinerade översättare. Alla språkkunniga människor är inte goda översättare, men alla goda översättare är som bekant inte heller rätt översättare för varje bok.

Valet av översättare får konsekvenser. Ibland långsiktiga: författarna nämner Simone de Beauvoirs *The Second Sex*, översatt till engelska 1953 av en person utan bekantskap med existensialis-

tisk filosofi. Resultatet blev en bristfällig engelsk version av verket, som inte är användbar i mer initierade diskussioner om de Beauvoirs tänkande. Men att det finns en översättning gör det förstås inte särskilt lockande att bekosta en nyöversättning av ett omfångsrikt klassiskt filosofiskt verk. När *Guidelines* publicerades var översättningen från 1953 fortfarande den gällande engelska versionen av verket. Först 2009 kom en ny, och komplett engelsk översättning ut.

Just med detta verk har för övrigt situationen varit likartad på svenska. Delar av *Le Deuxième sexe* översattes till svenska på 1970-talet, men på ett vis som ur till exempel filosofisk synvinkel gjorde den oanvändbar. Pådriven av ett engagerat översättningsteam (Adam Inczedy-Gombos och Åsa Moberg i samarbete med idéhistorikern Eva Gothlin) och med stöd från en översättningsfond genomfördes en nyöversättning av verket i sin helhet. De 900 sidorna publicerades i en stramt designad bunden utgåva av samma förlag som gett ut den tidigare versionen.

Intressant med de här båda översättningarna är *varför* de kommit till stånd, och hur det präglar själva översättningarna. Utgåvan från 1970-talet var ett led i en läshungrig feministisk våg, de tilltänkta läsarna var främst engagerade aktivister som ville hämta inspiration och tankar för en politisk kamp. Det filosofiska finliret var inte huvudsaken. I utgåvan från 2002 har översättarteamet däremot strävat efter att göra *Det andra könet* full rättvisa som filosofiskt och litterärt verk. I den våg av uppmärksamhet som den kompletta nyutgåvan väckte, pumpade förlaget samtidigt ut en färgglad pocketutgåva av den gamla, starkt förkortade översättningen. *Det andra könet* såldes alltså parallellt som politisk inspirationsskrift och som akademisk klassiker, i två helt olika översättningar.

Oavsett kvaliteten på de båda översättningarna kan man konstatera två saker: för det första att valet av översättare inte bara har med boken att göra, utan också med varför boken översätts, för det andra att rätt översättare ju ibland finns till hands genom att ha varit engagerad redan i valet av boken.

Men valet av översättare får också mer kort-siktiga konsekvenser för föreggaren/redaktören själv. I ett appendix, ”An Editor’s Case Studies”,

Social Science Translation Project

Michael Henry Heim (1943–2012) var en karismatisk översättare, kamrat och akademiker. En som alltid gick till botten med saker. Om det vittnar den minnesbok med intervjuer, essäer och kollegors hågkomster som nyligen publicerades: *A Life in Translation*.

Han har även fått ett pris uppkallat efter sig, som delas ut första gången i år och tilldelas översättare av essäer från östeuropeiska språk till engelska.

Heim översatte författare som Kundera, Hrabal, Konrad, Esterházy, Kiš, Ugrešić, Thomas Mann, Enzensberger och Hugo Claus, men gjorde också en pionjärsats för översättningsforskning och -utbildning som byggde på yrkets verkliga villkor. Dessutom var han författare till en viktig lärobok i tjeckiska och spelade en stor praktisk roll som intellektuell inspiratör och förmedlare före, under och efter frigörelsen från kommunismen.

I början av 2000-talet satte Heim tillsammans med en annan lärd aktivist, Michael Tymowski, vid American Council of Learned Societies igång det stora Social Science Translation Project som till stor del finansierades av Ford Foundation

Tillsammans med experter och översättare från olika språk samlade Heim och Tymowsky erfarenheter, som kokades ner till den lilla skriften *Guidelines for the Translation of Social Science Texts*, som finns översatt till ett flertal språk (dock inte svenska än) och kan laddas ner från:

http://www.acls.org/sstp_guidelines.pdf

Riktlinjerna vänder sig till beställaren och har goda tips som rör hela processen, dessutom ett flertal intressanta bilagor, varav en kanske fångar den egentliga kärnan i projektet: övertygelsen om att det egentligen bara går att forska skrivande på sitt eget modersmål.

Det finns även en intressant uppsats om SSTEP att läsa på nätet, skriven av Maria Nilsson vid översättarutbildningen i Lund: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2827588&fileId=2827591>

berättar en förlagsredaktör om ett par olika översättarval och den arbetsprocess som blev följden. I det första fallet hittar förlaget ingen erfaren översättare med rätt bakgrundskunskaper. I stället anlitar de en helt oerfaren översättare med perfekt bakgrund: en doktorand som dels varit journalist i de länder boken handlar om, dels själv skriver avhandling på ett närliggande tema. Redaktören tar sig an den nyblivna översättaren. Vid en rad möten får översättaren en inblick i hur översättningsarbete kan gå till, fallor att undvika, lämplig sidolitteratur, lyssnande efter författarens röst och stil etc. Förlagsredaktören skriver att det blev en ”mini-workshop” i översättning. Hårt arbete för redaktören alltså, men resultatet blev utmärkt.

Fallet ansluter till en formulering i sammanfattningen av *Guidelines*: ”Translators are trained, not born.” Frågan här är vem som ska lära upp översättare till just det samhällsvetenskapliga fältet, eller andra specialfält. Förlagen? En viss del av läroprocessen har väl för oss alla gått via goda redaktörer. Men en så omfattande och genomtänkt snabbkurs i hantverket som ovan kan få förlag erbjuda. Heim och Tymowski föreslår att doktorander och studenter ska uppmuntras av sina handledare och lärare att börja översätta kortare akademiska texter redan under utbildningen. Träna sig, diskutera med sin sakkunniga omgivning. Säkert kan dessa *Guidelines* då komma till användning.

I det andra fallet beskriver samma redaktör ett misslyckat översättarval. Själva uppgiften låter i och för sig saftig: ett tvärvetenskapligt verk som kräver att översättaren kan hantera litterärt, historiskt, politiskt, psykoanalytiskt, medicinskt och antropologiskt material från 1700-talet och framåt. Där valdes en erfaren översättare som tidigare hade gjort goda litterära översättningar för förlaget. Redaktören upptäckte snabbt att översättningen var undermålig. Med tanke på uppgiften kunde man vänta sig att det var ämneskunskaperna som brast. Men nej. Vad redaktören såg var att översättaren varken kunde uppfatta eller återskapa textens ”icke-litterära språk och argumentation”.

Och det här, mer än det ”samhällsvetenskapliga”, tror jag är vad som *egentligen* utmärker den typ texter som *Guidelines* vill ge särskild översättningshjälp. Det är texter där argumentation står i centrum, och där texten inte är misslyckad skönlitteratur, utan ett helt annat slags språkande. Med olika röster, olika stilar, olika form. Med egna gester för att fastslå skribentens trovärdighet och tillhörighet. Med särskilda ord för ämnets centrala (och ibland helt vardagliga) företeelser, eller vanliga ord som används i ämnesegna bemärkelser.

För att kunna översätta den sortens texter krävs en förmåga att följa argumentationen, förstå vad som är poängen, uppfatta relationen mellan satserna, kunna nysta upp ibland mycket långa meningar som krullar ihop sig av elliptiska inskott och insmugna relativsatser. Fatta vad som är ”begrepp” och måste översättas konsekvent och sökas upp i ämnespratet, i den kulturspecifika lokala jargongen. Uppfatta vad som är ”vanliga” ord i vanlig användning och kan översättas som vanligt (vilket inte nödvändigtvis är enklare, men annorlunda).

Detta är färdigheter som går att träna upp. Inte heller den här sortens översättare föds såna. Men det går lättare om en tycker det är lite kul.

Vad som kan gå fel vid översättning av resonemang och ”begrepp” diskuteras i *Guidelines* bland ett antal ”Fallgropar vid samhällsvetenskaplig översättning”. Den fallgrop som översättaren av en resonerande text måste akta sig för beskrivs något förvånande som att ”ändra argumentationsmetoden”. Vem gör det? Författarna skisserar skillnaderna mellan induktiv och deduktiv metod, mellan empiriska och spekulativa tillvägagångssätt. Att en översättare skulle försöka få ett induktivt resonemang att te sig deduktivt, en empirisk ansats att verka spekulativ förefaller osannolikt. Så vad är de egentligen ute efter? Här ska vi hålla i minnet att *Guidelines* inte vill stödja bara fler översättningar från franska till engelska, utan fler översättningar från både inom- och utomeuropeiska språk och kulturer till engelska, men också till andra språk. De påpekar att ”den intellektuella traditionen i en kultur påverkar hur de som verkar i den tänker och formulerar sina argument”.

Redan inom ett europeiskt språkområde, säg det svenska, varierar argumentationsformerna

starkt mellan olika lokala kulturer. Översättaren stöter i "samhällsvetenskapliga texter" sällan på ett enda, sammanhållet resonemang som på sidan ett börjar med definitioner, utgångspunkter och sedan följer prydligt i genomskådlig induktion eller deduktion. Lika ofta får vi i början ungefärligt veta vad författaren har för fråga, eller frågor, kanske presenterade narrativt, i en liten berättelse om enskilda människor, kanske genom statistik, eller ... Någonstans beskriver författaren kanske hur hen tänker gå till väga: först titta på hur fel en annan författare har haft, sedan förklara ett nytt begrepp som hen tänker införa, sedan titta på något helt annat, och så vidare. Ofta förekommer några utflykter på sidospår. Fler berättelser. Eller mer statistik. Eller ytterligare ett nytt begrepp, eller ett gammalt som bör få en vidare eller snävare innebörd. Det är inte heller säkert att texten landar i en lätt igenkännbar slutsats av typen: alltså kan vi konstatera att ... Kanske avslutas den i stället med en ny liten historia, eller en ny fråga. Vad texten argumenterar för kan vara att så här kan man se problemet, att det här faktiskt är en fråga värd att grubbla över eller bara att så ser det här fenomenet eller den här livsformen ut när jag ser det härifrån. Eller något helt annat.

En argumenterande text är alltså inte bara en rad satser med vissa relationer till varandra, den består oftast av olika kortare och längre textpassager som gemensamt bygger upp ett slags resonemang. Det är översättarens uppgift att uppfatta hur detta bygge ser ut. Och få med sig det bygget in i ett annat språk.

Vad jag vill säga är argumenterande texter kan se radikalt olika ut även inom översättarens eget språkområde, och att vad som är ett godtagbart resonemang och en godtagbar text skiftar starkt mellan ... ja, låt oss kalla det lokala jargonger: mellan jargonger inom olika akademiska ämnen eller på olika universitet, mellan essäboksjargongen och debattsidesjargongen, mellan bildningsjargongen och spetsforskningsjargongen, mellan olika slags politiska aktivisters jargonger och politikernas jargonger och så vidare.

Ibland kan det också vara så att författarens resonemang faktiskt ter sig slappt och slarvigt, osammanhängande och motsägelsefullt. Bör översättaren hjälpa till då? Strama upp, kanske

korrigera uppenbara småfel? Lusten att korrigera texten är den allra första fallgruppen *Guidelines* tar upp. Vad översättaren ser som en felaktighet betraktas i *Guidelines* som oenighet, och lösningen är inte textförbättring, utan möjligen att översättaren infogar en not, eller för en diskussion i ett efterord. Det låter rimligt. Och ändå: att översätta fel och hafs utan att det låter som över-

*Ditt, översättarens,
sätt att formulera och
värdera argumentation
är lika influerat av
din kulturs intellektuella
tradition som
författarens sätt är av
sina traditioner.*

sättarens fel och hafs är en svår konst. Det gäller även resonemang. Frestelsen att förbättra för att inte själv framstå som en idiot är ibland svår.

Och då går vi tillbaka till fallgruppen att ändra argumentationsmetod. Det kan mycket väl vara så att vad du, översättaren, uppfattar som slafs och hafs, uppfattas som rappt och övertygande av textens hemjargongare. Kanske inför du, utan att förstå det, fel när du försöker rätta till något i texten. Ditt, översättarens, sätt att formulera och värdera argumentation är lika influerat av din kulturs intellektuella tradition som författarens sätt är av sina traditioner. Översättaren måste därför bereda sig på att möta främmande argumentationsformer utan att justera dem till något mer välbekant.

Trots sitt klara nej till ändringar i argumentationen har författarna till *Guidelines* ändå ett förbehåll: översättare ska visserligen sträva efter att bevara källspråkets begrepp och argumenta-

tion även när de avviker starkt från begrepp och argumentation i målkulturen, men de måste ändå ”undvika att driva det så långt att författaren låter dum”.

En vansklig balansgång, alltså.

Vanligt översättningsarbete, alltså.

Bakom dessa *Guidelines* ligger oron för vad engelskans ställning som *lingua franca* inom samhällsvetenskaperna gör med detta fält. Några skadeverkningar av enspråkigheten som uppmärksammas är 1) att alltför många inom fältet skriver på ett språk de inte behärskar tillräckligt väl för att uttrycka sig med samma precision och nyansrikedom som på sitt eget språk, 2) att den samhällsvetenskapliga litteratur som ska ge en gemensam grund för kommunikation om ämnet inom andra språkgemenskaper ofta läses på engelska runt om i världen och 3) att – här återkommer argumentationen – de former för tänkande och argumentation som dominerar inom anglo-amerikansk samhällsvetenskap har blivit ”en prokrustessäng” som alla begrepp, teorier, argument och språkliga former måste passas in i, med samma övervåld som när Prokrustes tånjde ut eller stympade sina gäster för att de skulle passa i hans säng.

För att samhällsvetenskaperna, i vid bemärkelse, inte ska utarmas är det alltså viktigt att samhällsvetenskap bedrivs, skrivs och diskuteras också på andra språk än engelska. För kontakten med ett fält utanför den egna språkgemenskapen behövs översättningar, i båda riktningarna.

I det avslutande appendixet låter författarna Wilhelm von Humboldt slå fast att språkens

mångfald inte låter sig reduceras till en mångfald beteckningar för ett föremål; de olika språken är olika perspektiv på föremålet. Att engelskan blir samhällsvetenskapernas enda språk begränsar alltså de perspektiv som ”föremålen” ses ur.

”Perspektiv” och ”mångfald” är generösa och trevliga ord, men här skulle jag vilja tillägga ett bråkigare ord: ”fokus” (och dess följeslagare ”bakgrund”). Perspektivet handlar om olika positioner i förhållande till – ja, låt säga ett föremål. Att se föremålet ur olika perspektiv är finfint, och ännu finare är det om en mångfald andra berättar hur detta föremål ser ut ur perspektiv vi själva inte kan placera oss i.

Men perspektivet bestämmer bara vad som är *möjligt* för oss att se. Vad vi faktiskt *ser* har att göra med vad och vilka vi själva är. Att se är en aktivitet, och en del av denna aktivitet består i att fokusera något av det synbara och låta annat sjunka in i en diffus bakgrund.

Den som ser ur ett annat språk, en annan jargong, kanske inte alls ser samma föremål från ett annat håll, utan tittar på något helt annat. Och det är inte säkert att engelskspråkigt fostrade samhällsvetenskapare alls uppfattar det som då står i fokus som relevanta föremål för samhällsvetenskapliga samtal.

Att uppfatta och hantera sådana skiftningar i perspektiv och fokus tillhör även det översättarens uppgifter.

ANNIKA RUTH PERSSON

Annika Ruth Persson är författare, senast aktuell med Hanna Arendts 1940-tal. En ickebiografi i tre delar. Hon är även översättare, av bl a samhällsvetenskaplig litteratur.